

Riikliku hariduspoliitika aluste rajamine (1917–1920). Õie Elango?

Pärast Veebruarirevolutsiooni ruttasid eesti rahvuslikud haridustegelased oma hariduspoliitilisi seisukohti ja nõudmisi avardama. Esmaseks ja kõige kesksemaks nõudmiseks jäi ka nüüd emakeeles õpetamise nõudmine. Kui varem oli nõutud esmajärjekorras omakeelset alghariduskooli ja vähem eesti õppekeelega keskkoolet, siis nüüd muutusid nõudmised mitmekülgsemaks ja tunduvalt kaugemale ulatuvaiks.

Eesti kõige erudeeritum, pedagoogikateadlaseks kujunenud hariduselu üks juhtivaid tegelasi Peeter Põld esines üsna varsti pärast Veebruarirevolutsiooni (6. (18.) märtsil^{1*} 1917) toimunud rahvakoosolekul kõnega. Seal ütles ta: “Pääl emakeelse ja rahvusilise ise alg- kui ka keskkooli ei tunnista meie teist kooli oma lastele maksvaks ... Kohaliku [s.o. Tartu] ülikooli juures tuleb sisse seada meie rahvahariduse, ajaloo, keeleteaduse, kodumaa tundmise ja kohaliku õiguse õppetool, ja kui meie laialipillatud haritlased endid koondanud on, siis nõuame omale emakeelset ülikooli ja teisi seaduslisi instituutisid.”²

Ka Jaan Tõnissoni juhitud Eesti Demokraatlik Erakond (endine Eesti Rahvameelne Eduerakond) asus ülikooliõpetuse küsimuses samale seisukohale. Kuid mitte kõik erakonnad ei julgenud tol ajal veel välja tulla omakeelse kõrghariduse nõudmisega. Nii näiteks soostuti Eesti Maarahva Liidu programmis, et ülikool võiks olla ka muukeelne.³ Eesti intelligentsi püüdlused sattusid ka pärast Veebruarirevolutsiooni endiselt vastuollu demokraatlikuks kuulutatud Venemaa tegelikkuses toimiva, tsaarivalitsuse ajale täiesti sarnase hariduspoliitikaga. Rahvuslikud parteid Venemaal taotlesid föderatiivse Vene vabariigi loomist, millesse kuuluval Eesti osariigil oleksid olnud ka haridust ja koole juhtivad astmelised haridusorganid. See eestlasi ja Eesti rahvuslikke poliitilisi jõude ei rahuldanud.

Esimesel Tartus toimunud rahvahariduse kongressil 7.–9. aprillini 1917 nõudsid eesti õpetajad kartmatult õppetöö sisuliselt ümberkorraldamist ja Riia õppekonnakuraatori jt. tsariaegsete ametkondade asemel eesti oma kohapealse koolivalitsuse loomist.

^{1*} Kuni 1918. aastani on kuupäevad toodud vana kalendri järgi, kuid lisatakse selguse huvides mõnel juhul ka kuupäev uue kalendri järgi.

² Postimees, 1917, 8. märts, nr. 55.

³ Vene ja Eesti poliitiliste erakondade programmid/ Toim. H. Kruus. Tartu, 1917, lk.

Erilisel kohal oli emakeeles õpetamise nõue. Vastu võetud resolutsioonis otsustati minna alghariduskoolides emakeeles õpetamisele otsekohe – alates järgmisest päevast 10. aprillist, keskkoolides aga 1917. aasta sügisest.⁴

Esimesel rahvahariduse kongressil toodi välja ka tsaariaegse õpetajakoolituse puudused ning avaldati arvamust, et pedagoogikaõppeasutustesse tuleb õppima võtta meestega võrdsel alustel ka naisi. Esimene rahvahariduse kongress asus seisukohale, et esialgu tuleb üle minna kolmeaastaselt alghariduselt nelja-aastasele 4klassilisele algkoolile. Sellele pidi järgnema 4-klassiline kõrgem algkool.⁵ Keskkooli ulatuse suhtes seisukohta ei võetud.

Rahvahariduse kongressist osavõtnud ühinesid P. Põllu ettepanekuga luua riigivõimust sõltumatu maakoolivalitsus, millele alluksid kõik koolid. Kooli majanduslikud küsimused lahendagu kohalikud omavalitsused, pedagoogiliste küsimuste lahendamiseks loodagu maakondlikud kooli hoolekogud. Kuigi koolipraktikas neid ettepanekuid ja nõudmisi Vene Ajutise Valitsuse ajal rakendada ei saadud, oli neil suur väärtus. Nendes kajastusid eesti tookordse haritlas- ja õpetajaskonna paremiku kogemused ning pedagoogilised ideed, mis leidsid lähtematerjalina kasutamist Eesti Ajutisele Maavalitsuse, hiljem Haridusministeeriumi poolt iseseisvusaja Eesti kooli aluse rajamisel ja vastavate seadusandlike dokumentide väljatöötamisel.

Ühtluskooli nõude võtsid pärast päikesepaisteliseks nimetatud Veebruarirevolutsiooni omaks kõik kodanlikud ja väikekodanlikud erakonnad. Neist üksnes kodanlikud erakonnad nõudsid kõrvuti avalike koolidega piiranguteta tegutsemisvõimalusi ka erakoolidele. Ühtluskooli struktuuri suhtes arvamused mõneti erinesid.

Kaheastmelist kooli pooldasid eriti Tallinna õpetajaskonna juhid [Jüri Annusson, Ervin Martinson (Enn Murdmaa) jt.]. Kõige selgemini väljendus see seisukoht Tallinna Eesti Kooliõpetajate Seltsi vastava komisjoni resolutsioonis 23. aprillist 1917: “1. Koolitöö aluseks on 6aastane rahvakool, mis on kõigile lastele sunduslik ja maksuta. Kes rahvakoolist ei lähe edasi õppima mõnda teise kooli, õpib ühe aasta täienduskoolis. 2. Keskkooli nooremad klassid kaotatakse ara, nende aset täidab 6klassiline rahvakool. 3. Keskkooli kursus on 5 klassi, esimesse võetakse rahvakooli 6. klassi lõpetajad

⁴ Rahvahariduse Kongress 7., 8. ja 9. aprillil 1917 Tartus. – Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 5-6, lk. 158, 160.

⁵ Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 5-6, lk. 159.

täienduseksamitega võõrkeeltes.”⁶ Analoogilisele seisukohale asusid ka Võrumaa Kooliõpetajate Liit ja rahvuslik ajakirjandus.

Kõik kodanlikud erakonnad nõudsid, et õppimine algkoolis oleks kohustuslik ja maksuta. Väikekodanlikud erakonnad nõudsid õppemaksu ärajätmist ka keskkoolides. Peeter Põld kirjutas oma programmilises artiklis “Meie hariduslised paleused ja nende teostamine järgmist: “Meie eesmärk on hariduse demokratiseerimine. Ei tohi haridus mitte enam üksikute ühiskondliselt eesõigustatud klasside monopoliks olla, vaid ta peab kättesaadavaks tehtama kõige täielikumal kujul kõikidele rahva lastele. Selleks peab haridus kõigil astmetel maksutuks muutuma, laste koolisaatmine prii õppeabinõudega, ainelise toetusega kehvematele vanematele hõlpsamaks tehtama...”⁷ Kutsudes üles asuma viivitamatult eesti kooli loomisele, seadis ta eesmärgiks kooli täieliku natsionaliseerimise. Lõpptulemusena pidi eesti keel saama õppekeeleks alg-, kesk- ja ka ülikoolis. Oluliseks seati kongressil kooliastmete üksteisele järgnevus ja õppekavade ühtlangevus nendes (ühtluskooli idee).

Peaaegu üheaegselt tekkis mitmes keskuses (Petrogradis 23. märtsil, Tallinnas 25. märtsil ja Tartus 28. märtsil) kavatsus kutsuda kokku eesti õpetajate üldkongress. Teoks sai see Tartus 7.–9. aprillil 1917 Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi algatusel Rahvahariduse kongressi nime all. Kongressi keskseks arutlusaineks oli eesti rahvuskooli rajamine. Otsustati kõikides alghariduskoolides (kõrgemates algkoolides, ministeeriumikoolides ja progümnaasiumides) alates 10. aprillist üle minna emakeeles õpetamisele. Ka kõrgema astme algkoolides otsustati alates sügisest 1917 hakata õpetama emakeeles. Lühemat aega kongressil viibinud liberaalsete vaadetega vastne Riia õpperingkonna kuraator professor Vladimir Graba (1865–1956) ütles, et tema seda ei keela koolides, kus on õpilaste rahvuslik koosseis ühtlaselt eestiline. Arutati ka, milline peaks olema Eesti hariduskorraldus (koolisüsteem), eriti kui kaua peaks kestma algkooli kursus. Lisaks nendele küsimustele arutati kongressil muidki rahvuskooli tulevikuga seotud küsimusi. Et Tallinna ja Põhja-Eesti õpetajaskond kongressil oli väikesearvuliselt esindatud, otsustati ülemaalse õpetajate keskorganisatsiooni asutamine edasi lükata ja selleks 14. mail maakondlike õpetajate organisatsiooni esindajad Rakverre – enam-vähem eestlaste asuala (Eestimaa kubermangu ja Lõuna-Liivimaa kubermangu) keskohta kokku kutsuda. Rakveres see ka toimus. Asutati Eesti

⁶ E. Murdmaa, Mälestusi ja mõtteid. – Käsikiri Pedagoogika Arhiivraamatukogus.

⁷ Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 3-4, lk. 68.

Kooliõpetajate Keskliit (nimetati hiljem Eesti Õpetajate Liiduks), mis hiljem läbi aastakümnete etendas erilist osa eesti rahvusliku kooli arengus. Liidu asukohaks määrati Tartu, tegutses alates 1919. aastast Tallinnas.

Vanas institutsionaalses süsteemis oli eesti õpetajatel raske aastail 1917–1920 otseselt midagi kardinaalselt muuta, kuid õpetajaskond osales oma võimekate esindajate kaudu algusest peale ja jätkuvalt aktiivselt pedagoogilise avalikkuse poolt heaks kiidetud koolikorralduse ja uute pedagoogiliste ideede elluviimise eest.

Ka õppekeele küsimuses tekkis raskusi, sest Vene Ajutise Valitsuse administratsioon oli selle vastu. Kui õpetajad, tuginedes oma kutseorganisatsioonide otsustele, mõnel pool asusid 10. aprillil koolides eesti keeles õpetama, keelasid rahvakoolide inspektorid sellel seletustega, et selleks puudub seaduslik alus. Õpperingkonna kuraatori suulisest lubadusest olevat selleks vähe.

1917. aasta kevadel esitasid eesti rahvuslikud organisatsioonid Venemaa rahvahariduse ministrile taotluse, et vähemalt alghariduskoolides lubataks hakata õpetama eesti keeles, kuid neid kästi oodata Asutava Kogu otsust. Minister A. Manuilov olevat isegi seletanud, et üleminek emakeelsele õpetamisele toovad kaasa haridustaseme languse ja olevat kahjulik vähemusrahvustele endile. Tagajärjetuks jäi ka õpetajate organisatsioonide pöördumine Rahvaharidusministeeriumi poole.

Ka Õpetajate Keskliidu juhatus arutas rahvuskooli küsimusi ja võttis oma seisukoha kokku kuues punktis: 1. Eestil olgu emakeelne kool. 2. Kool põhinegu demokraatlikel alustel – ta olgu ühtluskool. 3. Algharidus olgu kõigile sunduslik ja kättesaadav. 4. Kesk- ja kõrgkool olgu kättesaadav ka kehvematele andrikastele õpilastele. 5. Kool põhjenegu kõige parematel kasvatusteaduslikel alustel. 6. Kooli õpetajaskond seisku oma kutse kõrgusel, ta olgu hariduslikult hästi ettevalmistatud, majanduslikult ning õiguslikult kindlustatud ja vaba poliitilistest surveavaldustest.⁸

Haridussüsteemi struktuuri küsimustes Keskliit seisukohta ei võtnud, sest ei õnnestunud ületada Tartu ja Tallinna õpetajate organisatsioonide lahekarvamusi. Õppeplaanide ja -programmide koostamise jättis Keskliit üksikute õpetajate organisatsioonide hooleks. Kõige tõsisemalt tegelesid nendega Tartu, Otepää ja Tallinna õpetajate seltsid. Nende ettepanekuid avaldati ka trükis.⁹

⁸ Kasvatus, 1927, nr. 7, lk. 319.

⁹ Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 5-6, lk. 159; Tallinna Eesti Kooliõpetajate Selts. Eesti algkoolide õppekavad. Tallinn, 1917; Otepää Kooliõpetajate Ühing. Rahvakoolide õppekavad. Tallinn, 1917.

Tartu õpetajad olid uues rahvuskooli kavas lähtunud eeldusest, et selle aluseks on kolmeaastase õppeajaga vallakoolid, kõrgema algkooli osas aga kihelkonna- ja ministeeriumikoolid ning progümnaasiumid. Keskkool oli kavandatud 3-klassilisena. Ülikool oli kavandatud kolmeaastase õppeajaga, millele oleks järgnenud kaheaastane kutseõpe. Võõrkeelena rahva- ehk algkoolis oli ette nähtud vene keel teisest õppeaastast alates kuus tundi nädalas. Koduloole oli ette nähtud I ja II klassis kolm tundi kummaski, joonistamisele igas klassis üks tund, laulmisele igas algkooliklassis kaks tundi, kõrgemas algkoolis üks tund klassi kohta. Usuõpetust pidi õpetatama igas klassis kaks tundi nädalas. Otepää Õpetajate Ühingu õppeplaan oli üldjoontes lähedane Tartu omale. Algkool pidi siiski olema nelja klassiga. Puudus võõrkeel. Joonistamist pidi õpetatama igas klassis kaks tundi, kodulugu I ja II klassis neli tundi kummaski.

Kõige originaalsem ja kaugemale minev oli Tallinnas koostatud õppeplaan, mis käis kuue õppeaasta kohta. Vene keelt nähti ette II klassist alates igas klassis 4–5 tundi, kodulugu I–III klassini igas ühes kaks tundi, joonistamist igas klassis kaks tundi usuõpetust üks tund.

Õppeplaanide koostamisel tekitas kõige enam lahkarvamusi usuõpetuse õpetamise küsimus. Eriti innukalt vaieldi selle üle II õpetajate (rahvahariduse) kongressil. Pärast J. Varrku, A. Laari ja P. Põllu referaate võttis sõna 27 kõnelejat. Kõige enam vaieldi selle üle, kas usuõpetus peab olema konfessionaalne või interkonfessionaalne (uskude õpetus). 113 häälega poolt, 64 vastu olles ja 73 erapooletuks jäädes võeti vastu järgmine resolutsioon. “Usuõpetus algkoolis on interkonfessionaalne ... Usuõpetusele ei tohi numbrit panna, selles asjas ei pea ka eksameid olema.”¹⁰

Teatud poliitilised muudatused hakkasid siiski toimuma. 20.–21. juulil valis Maanõukogu Eestimaa Maavalitsuse. Selle haridusosakonna juhatajaks sai P. Põld. Osakond hakkas tegutsema Haridusministeeriumina. Ehkki esimese eestlaste riikliku ülemaalse haridusorgani tegevus oli piiratud Vene Ajutise Valitsuse mitmesuguste määrustega, muutis see eestlaste kohaliku haridusalase algatuse senisest tõhusamaks ja tagajärjekamaks. P. Põld töötas viivitamatult välja “Eestimaa Koolivalitsuse ajutise korralduse”. Nn. ajutisel korraldusel oli järgnenud poliitilises võitluses Vene Ajutise Valitsuse ajal, hiljem bolševike vastases võitluses ja Vabadussõja ajal alanud Eesti

¹⁰ Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 5-6, lk. 139.

kooli rajamisel erakordselt suur tähtsus ja toime. Oma alustrajavusega ulatus selle mõju kaugemasse tulevikku – Vabadussõjajärgsesse Eesti Vabariigi kooli.¹¹

Maanõukogu Eestimaa Maavalitsus asus ühtse rahvuskooli ideed võimalust mööda realiseerima. Riia õpperingkonna kuraator V. Grabar oli küll I õpetajate kongressil aprillis teatanud, et tema ei ole selle vastu, et algkoolides eestikeelsele õpetamisele üle minnakse, kuid teatas hiljem, et ta oli sellise avaldusega oma võimupiiridest üle astunud. Venemaa Ajutise Valitsuse rahvahariduse minister kadett A. A. Manuilov asus seisukohale, et õppekeele küsimus vähemusrahvuste koolides tuleb jätta Vene Asutava Kogu otsustada. Kuni selle kokkukutsumiseni tuleb juhinduda tsaariaegsetest haridusseadustest. Samuti jäi hariduselu juhtimine senise tsaariajast pärit haridusametkonna kätte. Eriti häiriv oli, et tsaariaegse ametkonna käsutusse jäid ka kroonult hariduse tarbeks ette nähtud rahaeralduste otsustamine.

Eestimaa Ajutise Maavalitsuse haridusosakond pidas oma esmaseks ülesandeks eesti õppekeele kehtestamise alg-, kesk- ja kutsekoolides. Rahvahariduse, kaubanduse ja tööstuse ning põllutöö ministritele saadeti emakeeles õpetamist taotlevad märgukirjad. Augusti lõpul nõuti Rahvahariduse Ministeeriumilt eesti keele viivitamatult kehtestamist rahvakoolides. 13. septembril teatas rahvahariduse minister Riia õpperingkonna kuraatorile, et kõigis 1- ja 2-klassilistes rahvakoolides (3.–5. õppeaastani) on lubatud õpetamine kohalikes keeltes tingimusel, et vene keel jääb edasi õppeainena ja et kohalikud omavalitsused tagavad vene rahvusest lastele õppimise nende emakeeles.¹²

Eestimaa Ajutine Maavalitsus astus otsustavaid samme ka kohaliku haridusala haldusaparaadi kujundamiseks ja koolide allutamiseks oma juhtimisele. Sel eesmärgil võttis Maanõukogu 14. augustil 1917 vastu Peeter Põllu poolt välja töötatud “Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse.”¹³ Selle kohaselt pidi hariduselu üle-Eestiliselt juhtima Eestimaa Maakoolivalitsuse haridusosakond (juhtimisorgan Haridusministeeriumi tähenduses). Temale alluvateks juhtimisorganiteks olid Maakonnakoolivalitsus ehk haridusosakond, valla- ning linna haridusosakonnad ja

¹¹ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomise aastatel (1917–1920. aastate algus). – Acta Historica Tallinnensia, 1999, nr. 3, lk. 134.

¹² Kasvatus ja Haridus, 1917, nr. 7-9, lk. 215.

¹³ Eestimaa Ajutise Maanõukogu protokollid 1917–1919. Tallinn, 1935, protokoll nr. 25; Riigi Teataja, 1918, nr. 6, lk. 3–5.

koolivalitsused. Kõigi nende astmete täitevorganite juurde kuulus sama astme kitsama koosseisuga haridusnõukogu ja hariduskogu (paljude haridusasutuste ja organisatsioonide esindus). Iga kooli juurde oli ette nähtud moodustada hoolekogu, kuhu kuulunuksid kooli juhataja, kaks lastevanemate ja kaks valla- või linnavolikogu esindajat. Kihelkonnakoolivalitsus kaotati ara. Tema funktsioonid anti maakonnakoolivalitsusele.

Sellise keeruka süsteemi käivitamine osutus raskeks ja osalt võimatuks, sest tsaari administratsioon hoidis võimu enda käes, ehkki Vene Ajutise Valitsuse poolt kehtestatud Maaomavalitsuse seaduse kohaselt pidanuks see minema Eesti omavalitsusorganite kätte. Augustis 1917 käis Maavalitsuse haridusosakonna juhataja selles küsimuse lahendust taotlemas Venemaa Ajutise Valitsuse rahvahariduse ministri jutul, kuid oli 26. augustil sunnitud teatama Maavalitsusele, et ta mingeid positiivseid tulemusi ei saavutanud.

Teatud takistuseks koolide omavalitsusorganite alluvusse viimisel oli ka see, et luteriusu valla- ja kihelkonnakoolid allusid ühtlasi ka endiste kubermangude Ülemkoolikomisjonidele. Eestimaa kubermangus võttis Maavalitsus selle asjaajamise 1917. aasta augusti lõpul üle, kuid Liivimaa osas jäigi see tegemata, sest vastav organ oli Riias evakueerumise tõttu segaduses. 10. oktoobril teatas haridusosakonna juhataja Maavalitsusele, et õpperingkonna kuraator olevat lubanud valla- ja kihelkonnakoolid ning linnaalgkoolid omavalitsustele üle anda, kuid ministriumikoole, kroonualgkoole ja keskhariduskoole mitte, sest neid rahastati kas osaliselt või täielikult riigi poolt. Ka kreeka-õigeusu valla- ehk abi- ja kihelkonnakoolid jäid üle võtmata, sest Maavalitsusel polnud ressursse nende majandamiseks. Seega tekkis omavalitsuste alluvusse antava rahvuskooli võrgu kujundamisel mitmesuguseid bürokraatlike ja majanduslikke takistusi.

2. augustil 1917 arutas Maanõukogu õppekeele küsimust ja võttis arvestades kujunenud olukorda vastu järgmise otsuse: “Et juba eelolevaks õppeaastaks kindlustada laste loomulik õigus oma emakeeles haridust saada, mille maksmapanekut Eestimaa rahvas pinevusega ootab, ja ühtlasi [Vene] Ajutise Valitsuse poolt deklareeritud rahvaste enesemääramise õiguse teostamisele tegelikult lähemale jõuda, otsustab Maanõukogu haridusministrit paluda- viibimata ette panna Ajutisel Valitsusele välja kuulutada, et igale kodanikule õigus peab antama kõikidel kooliastmetel oma emakeeles haridust saada, kusjuures rahvuslike vähemuste õigused peavad tarvilikult kaitstud ja riigikeele õppimise võimalus kindlustatud olema. Selles mõttes tuleb: 1) kohalik rahvakooli

sellekohane määrus ajaviitmata vastavalt muuta; 2) kooliõpetajate seminarides Tartus ja Rakveres ning rahvakooliõpetajate ettevalmistuskursustel juba 1917/1918. õp[pe]a[astast] peale eesti õppekeel sisse seada, või tarvilised krediidid uute sellekohaste õppeasutuste avamiseks määrata; 3) luba anda kõrgemates algkoolides ja keskkoolides kooliülalpidajate, kuraatorite, seada, või tarvilised krediidid uute sellekohaste õppeasutuste avamiseks määrata; pedagoogiliste nõukogude ja lastevanemate organisatsioonide äranägemisel emakeelist õpetust sisse seada, kas terves õppeasutuses või ühe osa klassides või selle kohaseid kõrvalklasse elusse kutsudes, kusjuures praegustele õpilastele võimalus peab antama ka venekeeles oma haridust lõpetada; 4) kõik kitsendused ara kaotada, mis keelavad emakeelseid erakoole kroonu ning kogukondlist abiraha ning õigusi saamast.”¹⁴

Varsti pärast selle otsuse vastuvõtmist käisid Maavalitsuse esindajad Vene Ajutise Valitsuse liikmetega isiklikult rääkimas, kuid tulid tagasi tulutult. Jüri Viimsi sõnutsi olevat peaminister A. Kerenski kindla sõnaga öelnud, et “väikerahvastele keele asjus järele anda ei võivat”. Ka õpperingkonna kuraator V. Grabar ütles 22. augustil Tartu õpetajate ees esinedes, et õppetöö peab kolmandast õppeaastast endiselt toimuma vene keeles. Keskhariduskoolides ei saavat eesti õppekeelele üle minna seepärast, et võimatu olevat leida vajalikul arvul eesti keelt valdavaid õpetajaid. Ka tulevat vene keeles õpetamine säilitada õpetajate seminarides, õpetajate instituudis ja õpetajate kursustel. Vahetult enne õppetöö algust, 8. septembril 1917, pöördus Maavalitsus õppekeele küsimuses uuesti Venemaa valitsuse poole. Ühtlasi juhiti tähelepanu asjaolule, et paljud õpetajad on juba kelleltki luba küsimata üle läinud eesti keeles õpetamisele. Analoožiliste taotlustega esinesid valitsuse ees ka paljude teiste Venemaa vähemusrahvuste esindajad. Uus haridusminister esseer S. Salazkin oli kujunenud olukorras sunnitud 13. septembril andma õpperingkondade kuraatoritele korralduse, et need lubaksid algkoolides hakata emakeeles õpetama. Nüüd asus Riia õpperingkonna kuraator V. Grabar seisukohale, et selles küsimuses olevat lastevanematel õigus oma sõna küll sekka öelda, kuid seal kus osa lastevanemaid õppkeele vahetamise vastu on, seal tulevat jääda ikkagi endise korra juurde, sest “vähemuse huvid peavad kaitstud olema”.

11. novembril 1918 tööle asunud Eesti Ajutine Valitsus pöördus rahva poole üleskutsega asuda Eesti rahvusriiki rajama. Maavalitsuse esimeheks jäi K. Päts, selle

¹⁴ Eestimaa Ajutise Maanõukogu protokollid 1917–1919, protokoll nr. 19.

haridusosakonna juhatajaks P. Põld. Ka ministri asetäitjaks ja riigikoolinõunikuks kutsutud Fr. V. Mikkelsaar jäi koos P. Põlluga töötama Maavalitsuse haridusosakonnas (Haridusministeeriumis).

Eesti rahvuskooli korraldamisel otsustati aluseks võtta Ajutises Maanõukogus kinnitatud “Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus” 14. augustist 1917. Nüüd ei olnud kõiki tüüpi koolide Eesti Ajutise Valitsuse alluvusse ja juhtimisele viimisel ning emakeeles õpetamisele asumisel enam võõrvõimude vastuseisu ega mingeid poliitilisi takistusi. Küll aga ahistasid maad ja rahvast oma kooli ülesehitamisel Vabadussõjast tulenevad majandusraskused ja paljude õpetajate sõttaminekust tingitud vaimsete ressursside ajutine vähenemine.

Koolitegevuse seadmiseks uutele alustele avaldas Ajutine Valitsus 2. detsembril 1918 “Eesti Ajutise Valitsuse määrused koolide kohta”. Määrustes öeldi: “Õpilaste emakeel tunnistatakse õppekeeleks kõikides Eesti vabariigi piirides asuvates koolides ning võetakse viibimata tarvitusele. Kõigi seniste avalikkude koolide ümbermuutmine emakeelse õpetuse andmise põhimõtte järgi sünnib maakonna või linna koolivalitsuse ligemal korraldusel võimalikult kohe, igatahes mitte hiljem, kui 1ks jaanuariks 1919. Eesti keel tuleb sundusliku õppeainena kõikides mitte-eestikeelsetes koolides 1. jaanuarist 1919. a. sisse seada.¹⁵ Tundide arvu määras kindlaks haridusminister. Keskkoolides tuleb saksa keele tundide arvu õppenõukogu otsuse järele kohe vähendada. Vabanenud tunnid tarvitatakse eeskätt põhjalikumaks eesti keele õpetamiseks. Usuõpetus koolides tunnistatakse vabatahtlikuks õppeaineks.

19. detsembril 1919 võttis Asutav Kogu vastu “Määruse koolikohustuse laiendamise kohta”. Sellega pikendati alates 1919/20. õppeaastast koolikohustust seniselt kolmelt aastalt neljale. Koolis pidid käima kõik 9–14aasta vanused lapsed, kes veel rahvakooli (algkooli) kursust ei olnud lõpetanud. Määruse kohta võttis Haridusministeerium koheselt vastu selle rakenduskorralduse.¹⁶ Esmakordselt seadustati nende juriidiliste aktidega Eestis üldine koolikohustus kõikidele lastele nii maal kui linnades ja ühteaegu seisustele vaatamata.

¹⁵ Määrus kooli kohustuse laiendamise kohta. – Riigi Teataja, 1919, nr. 70, lk. 553.

¹⁶ Riigi Teataja, 1919, nr. 71, lk. 12.

Üldise koolikohustuse kehtestamisega lähenes Eesti hariduspoliitiliselt Euroopale ja edestas mitmeid Vene impeeriumi varemetele tekkinud teisi riike, ka Lätit ja Leedut, sealhulgas isegi Soomet, kus üldise kohustusliku hariduse seadus jõustus 1921. aastal.¹⁷ 17. detsembril teatas Haridusministeerium maa- ja linnakoolivalitsustele, et õpetamine emakeeles peab kehtima ka erakoolides ja et usuõpetuse kui vabatahtliku õppeaine õpetamise kulud ei ole kooli ülalpidajale kohustuslikud. Kui kooli ülalpidaja sellest keeldub, siis peavad vastavad kulud kandma lastevanemad, kelle lapsed usuõpetust õpivad. Usuõpetuse tunde nädalas ei tohtinud olla rohkem kui kaks.¹⁸

Rahvuskooli struktuuri üle vaieldi ägedalt 22.–23. juulil 1919 toimunud maa haridusnõukogu koosolekul. Koosolekust võttis osa 47 koolivalitsuste ja muude haridusasutuste ning organisatsioonide esindajat, nende hulgas rohkesti selle aja silmapaistvaid koolitegelasi. Lahkarvamusi tekitas küsimus, kas algkool peab olema 4- või 6- või 7klassiline. 7klassilist algkooli pooldas eriti Fr. V. Mikkelsaar, kes nägi Eestile sobivat eeskuju Šveitsi koolikorralduses.

Vastuvõetud otsuses asuti seisukohale, et eesti kool olgu ühtluskool, mille teostamiseks lisatakse kolmeaastasele rahvakoolile järk-järgult üks aasta juurde. Ühtluskooli kestus olgu 12 aastat, sellest keskkooliaste viis aastat. Rahvakool olgu seitsmeaastase kursusega ja seejuures kohustuslik kõigile. Koolikohustus kehtku lapse seitsmeaastaseks saamisest kuni algkooli (rahvakooli) lõpetamiseni, kuid mitte kauem, kui 16. eluaastani. Avalikes keskkoolides tuli algklassid nelja aasta möödudes kaotada. Õpetamine pidi toimuma ka keskkoolis emakeeles. Kooli ülalpidaja otsustagu, kas kool on lahus- või ühiskool, s.o. ühine poeg- ja tütarlastele. Keskkool pidi olema kas valikainetega või jaguneb humanitaar-, reaalar- ja harudeks. Kõik koolid pidid alluma Haridusministeeriumile. Ministeeriumi juures pidi kollektiivsete juhtimisorganitena tegutsema ministeeriumi nõukogu ja riigi hariduskogu. Igal maakonnal, linnal, alevil, vallal oli ette nähtud oma koolivalitsus, igal koolil hoolekogu, kuhu kuulusid koolijuhataja, õpetajate, lastevanemate ja kooli majanduslikult ülalpidajate või toetajate esindajad. Õppetöö sisu kohta otsustati, et koolist tuleb usuõpetus ja formaalne moraaliõpetus välja jätta. Tuleb õpetada kaht võõrkeelt, kuid mitte enne IV klassi.

¹⁷ V. Sirk, Haridus ja õpetajaskond Eestis omariikluse loomisel aastatel (1917–1920. aastate algus). –

Aeta Historica Tallinnestia, 1999, nr. 3, lk. 142.

¹⁸ Kasvatus, 1919, nr. 2, ametlik osa, lk. 25.

Sellest otsusest lähtudes koostas Haridusministeerium “Avalikkude algkoolide seaduse” eelnõu mis esitati Asutavale Kogule augustis 1919. Peamise töö selle eelnõu koostamisel tegid ministri asetäitja Fr. V. Mikkelsaar ja kooliosakonna juhataja E. Martinson (Murdmaa). Neil on erilised teened eesti rahvuskooli palge kujundamisel. Nad kaitsesid ministeeriumi seisukohti visa järjekindlusega ka Asutava Kogu hariduskomisjonis, mille koosolekutest nad sageli osa võtsid.

“Avalikkude algkoolide seaduse” eelnõu kohaselt oli algkool 7klassiline. Neli nooremklassi võisid moodustada alama, kolm vanemat klassi ülema astme Õppeaasta pidi kestma vähemalt 35 nädalat ning jagunema kaheks poolaastaks. Eelnõu sisaldas algkoolis õpetatavate ainete loetelu. Kohustuslike ainetena olid ette nähtud niisugused lapsele eakohased õppeained, nagu kodulugu, joonistamine, käsitöö, laulmine ja võimlemine. Õppeplaan ja programmid jäid Haridusministeeriumi kinnitada. Õpilase klassist klassi üleviimine ja kooli lõpetanuks tunnistamine pidi toimuma eksamiteta kooli õppenõukogu otsusel. Algkooli lõpetamine andis õiguse ilma eksamiteta astuda kesk- ja kutsekoolidesse. Õpetaja pidi omama vähemalt seminari haridust. Koolijuhataja valis koos hoolekoguga neljaks aastaks õppenõukogu. Õppenõukokku pidid kuuluma kõik õpetajad, kooliarst, hoolekogu esindaja. Sõnaõigusega võis nõukogu koosolekutest osa võtta klassi õpilaste esindaja.¹⁹

Asutava Kogu hariduskomisjon tegi eelnõus rea muudatusi. Algkooli kursus lühendati kuuele aastale. Need õpilased, kes ei läinud edasi õppima kesk- või kutsekooli, pidid alghariduse lõpuleviimiseks edasi õppima algkooli juurde asutatavas kaheaastases täienduskoolis. Eelnõust kustutati õpilasesindaja õigus osa võtta õppenõukogu koosolekustest. Koolijuhataja valimise õigus anti kohalikule omavalitsusele ja ta valiti määramata ajaks. Uue, kohustusliku õppeainena nähti ette uskude õpetus.

Hariduskomisjonis valminud seaduseelnõu oli arutusel 29.–30. detsembril 1919 Tallinnas peetud üleriiklikul õpetajate päeval. Pärast E. Martinsoni (Murdmaa) analüüsivat ettekannet vastu võetud otsuses nähti ette, et algkool olgu ilma usuõpetuseta, kohustuslik alates 8. (mitte 7.) eluaastast. 7klassilise algkooli poolt hääletas 39, vastu 19 õpetajate päevast osavõtnut. 8aastase (4+4) algkooli poolt oli 31, vastu 33 häält. 6klassilise kooli poolt anti ainult mõni üksik hääl. Tehti ettepanek kindlustada seadusega tasuta õpikud ja töövahendid kõikidele õpilastele (mitte ainult puudustkannatavatele, nagu nägi ette seaduseelnõu). Koolijuhataja valimine soovitati

¹⁹ Kasvatus, 1919, nr. 1, ametlik osa, lk. 6–16.

jätta õppenõukogu hoolde, nagu nägi ette ministri eelnõu. Pooldati ka õpilaste esindust õppenõukogus. Üldiselt toetasid õpetajate päevast osavõtjad seaduseelnõud.

Asutav Kogu võttis 7. mail 1920 “Avalikkude algkoolide seaduse” vastu põhiliselt hariduskomisjoni esitatud redaktsioonis. Õpetajate päeval esitatud parandusettepanekutest võeti arvesse üksnes usuõpetuse kohta tehtu. Kuigi seadus nägi ette, et 6klassilise algkooli kohustuslikuks muutmise lõpptähtajaks 1930. aasta 1. jaanuari, teostus see enamikus linnades ja maakondades varem.

“Avalikkude algkoolide seaduse” elluviimise määrusega 17. aprillist 1920 muudeti kõik senised väga erineva õpetuse tasemega alghariduskoolid (valla-, kihelkonna-, linna-, õigeusu-, ministeeriumi- ja kroonualgkoolid), samuti kõrgemad algkoolid ja keskkoolide alamad klassid (esialgu I–IV) alates 1920/21. õppeaastast ühetaolisteks (ühesuguse kursuse, ühesuguse õppeaja ja ühesuguse kooli korraldusega) avalikeks algkoolideks. Rajatavates (avatavates) keskkoolides algkooli klasse ei avatud. Ainult erakeskkoolidel lubati algkooliklassid säilitada omaette õppeasutusena.

Sellega, et algkool oli kohustuslikuks tehtud ja koolikorralduse aluseks oli võetud ühtluskooliprintsiip, oli rahvuskoolile aluspõhi rajatud. 1922. aastal Riigikogus vastu võetud Keskkooli seadus suuremaid põhimõttelisi muudatusi haridussüsteemis kaasa ei toonud. Ta viimistles vaid keskkooli enda korraldust.

“Avalikkude algkoolide seaduse” vastuvõtmine Asutavas Kogus, selle järjekindel elluviimine ja kõrvuti sellega kooli õppe- ja kasvatustöö sisuline ja metoodiline euroopaliku reform-pedagoogika vaimses uuendamine oli ajalooliselt pöördelise tähtsusega sündmus eesti rahvuskooli arengus. Suhteliselt lühikese ajaga (1917–1920) loodi äärmiselt mahajäänud ja eesti rahvale vaenulikke eesmärke taotleva tsaariaegse kooli asemel uus, ajakohane Euroopa tasandile lähenev oma rahvuskool. See tõi kutse-, kesk- ja kõrghariduse ühisel toimel sügava muutuse rahva vaimses arengus ja pani aluse eesti rahva kultuuritaseme kiirele tõusule. See oli ajaloolise murrangu algus, mis kõikides haridusvaldkondades ja kasvatusteaduses 1930. aastatel realiseeriti ja mille mõju ulatus sõjajärgsesse aega, isegi taasiseseisvunud Eestisse.